

Данијел РАДОВИЋ*
Универзитет у Београду
Филозофски факултет
Одељење за историју
Београд

МИЛАН КУЈУНѢИЋ АБЕРДАР – ОД „БУЧНОГ БАРДА“ ОМЛАДИНЕ ДО „МЛАДОКОНЗЕРВАТИВЦА“

Анстракт: Милан Кујунџић Абердар је позната личност у српској науци. Међутим, његово политичко деловање није у довољној мери истражено. У раду је приказана његова политичка делатност у периоду до 1880. године. Акцент је стављен на рад у оквиру Уједињене омладине српске (1866–1871), те на политичке кораке које је предузимао седамдесетих година 19. века. Један од циљева чланка је да прикаже како је Кујунџић од некога ко је сматран за подмладак либерала у Србији, постао један од идејних твораца и идеолога Српске напредне странке (1881), коју су потом водили Милан Пироћанац, Милутин Гарашанин и Стојан Новаковић. Рад је написан на основу необјављене и објављене грађе домаће провинијенције, те релевантне научне литературе.

Кључне речи: Милан Кујунџић Абердар, Уједињена омладина српска, Напредна странка, либерализам, Стојан Новаковић, *Млада Србадија*, Владимир Јовановић, Јован Ристић.

Abstract: Milan Kujundžić Aberdar is a well-known person in Serbian science. However, his political activity has not been sufficiently researched. This paper tends to present his political activity in the period until 1880. The emphasis here is on his work within the United Serb Youth (1866–1871), as well as on the political steps which he undertook during the 1870s. One of the aims of this paper is to show how Kujundžić, who had been perceived as a member of the Serbian liberal youth, became one of the ideologues of the Serbian Progressive Party, whose subsequent leaders were Milan Piroćanac, Milutin Garašanin, and Stojan Novaković. This paper is based on the unpublished material of domestic provenance, and the relevant scientific literature.

Keywords: Milan Kujundžić Aberdar, United Serb Youth, Progressive Party, liberalism, Stojan Novaković, *Mlada Srbadija*, Vladimir Jovanović, Jovan Ristić.

* danijel.radovic89@gmail.com

Милан (Јанићије) Кујунџић (1842–1893) је као филозоф, песник и политичар оставио значајан траг у јавном животу Србије друге половине 19. века. Његов допринос развоју филозофије и професорска делатност на Великој школи били су предмет интересовања науке.¹ То није случај са Кујунџићевом политичком активношћу. Његова идеолошка уверења су посматрана тек узгред, док практична политичка делатност није заокупљала превелику пажњу истраживача.² Притом, Кујунџићева политичка каријера није занемарљива.³ Савременици су га описивали као агилног, човека велике енергије, идеалисту, несегичног, ангажованог, „бучног барда“ Уједињене омладине српске.⁴ По оцени блиских сарадника, поседовао је и личне особине које су га спречиле да у политичком и научном животу или као поета остави још дубљи траг у јавном животу Србије. Савременици су посебно примећивали Кујунџићеву неажурност и несавесност у раду.⁵ Милан Ђ. Милићевић га

¹ О њему као филозофу и професору видети више: Андрија Стојковић, *Милан Кујунџић Абердар. Филозофска и друштвено-политичка схватања*, Нови Сад 1977; исти, *Развитак филозофије у Срба 1804–1944*, Београд 1972, 46–47, 123–130; Илија Марић, *Филозофија на Великој школи*, Београд 2003, 33–44, 69–75, 97–102, 129–131, 135; *Сто година Филозофског факултета*, Београд 1963, 154–157; Слободан Жунић, *Историја српске филозофије*, Београд 2014, 163–179.

² О политичким уверењима Милана Кујунџића писали су: Latinka Perović, „Milan Kujundžić Aberdar – shvatanje slobode“, *Liberalna misao u Srbiji, prilozi za istoriju liberalizma od kraja XVIII do sredine XIX veka*, ur. J. Trkulja i D. Popović, Београд 2001, 185–192; Бранко Бешлин, *Европски утицаји на српски либерализам у XIX веку*, Нови Сад; Сремски Карловци 2005, 790–796.

³ Кујунџић је имао значајну улогу у Уједињеној омладини српској (1866–1871), био је уредник *Младе Србадије* (1871–1872); секретар Народне скупштине 1874; један од покретача *Видела*; писац програма Српске напредне странке. Осамдесетих година 19. века био је председник и потпредседник Народне скупштине, српски посланик у Риму 1882; министар просвете и црквених дела у влади Милутина Гарашанина 1886–1887; члан Уставотворног одбора 1888. године Милан Ђ. Милићевић, „Милан Кујунџић, министар на расположењу“, *Годишњак СКА I* (1887), 218–222; *Владе Србије 1805–2005*, ur. Р. Љушић, Београд 2005, 152–153.

⁴ А. Стојковић, *Развитак филозофије у Срба*, 123; Андрија Гавриловић, *Знаменити Срби 19. века III*, Загреб 1904, 54. Јован Скерлић, *Омладина и њена књижевност: изучавања о књижевном и националном романтизму код Срба*, Београд, 1906, 542.

⁵ Милан Пироћанац, *Белешке*, прир. С. Рајић, Београд 2004, 142, 163–166; Никола Крстић, *Дневник. Јавни живот III, 2. јануар 1877 – 21. децембар 1887*, прир. М. Јагодић, Београд 2007, 160–161; *Стојан Новаковић, Изабрана документа*, прир.

је почетком осамдесетих година описивао као лакомисленог човека, коме је дошло време да се „растане од младошћу“, и да ће тек онда исказати свој пуни интелектуални потенцијал.⁶

Милан Кујунџић је рођен 28. фебруара 1842. године у Београду у имућној и образованој породици.⁷ Отац Јован, пореклом из Ваљева, био је успешан терзија.⁸ Сина је уписао у основну школу у Београду. Када га као осмогодишњака нису примили у гимназију у престоници Србије, уписао је немачку у Панчеву. Након годину дана се вратио у Београд где је завршио преосталих седам разреда гимназије. Школовање је 1859. наставио на правном одсеку Лицеја.⁹ Највишу образовну установу у Кнежевини Србији није завршио. Томе је кумовало бомбардовање Београда 1862, након чега се као државни питомац отиснуо на студије у иностранство. Студије филозофије отпочео је у Бечу, па је по годину дана студирао у универзитетским центрима у Минхену, Паризу и Оксфорду.¹⁰

А. Растовић и др., Београд 2017, 107; Милан Ђ. Милићевић је забележио: „Шалу на страну, г. Кујунџић је човек чудновате уредбе у животу. Доспе на све банкете, на све свадбе, на бурне скупове, а не може да доспе да да извештај о годишњој радњи друштва; за годину и по не може да наштампа дипломе новим члановима“. *Дневник II (23. септембар 1872 – 6. април 1877)*, прир. П. В. Крестић, Београд 2015, 352; Констатација се не односи само на Кујунџићеву политичку делатност. Иако је у развоју српске филозофије оставио значајан траг, своје последње филозофско дело написао је 1872. године, тачније у 28. години живота. Изузетак од претходне констатације чини његова приступна беседа у Српској краљевској академији из 1889. године под називом *Воља и слобода*. Кујунџићева поезија није високо оцењена од стране Скерлића, док га је Слободан Јовановић оценио српским „Руже де Лилом у покушају“. Ј. Скерлић, *нав. дело*, 540–541; Слободан Јовановић, *Влада Милана Обреновића*, књ. прва, Београд 1934, 375.

⁶ Архив Српске академије наука и уметности (даље: АСАНУ), Историјска збирка (даље: ИЗ), бр. 9327, Дневник Милана Ђ. Милићевића, књига XI, 25. 9. 1881. (по старом календару); Драгослав Јанковић, *Рађање прламентарне демократије. Политичке странке у Србији XIX века*, Београд 1997, 265.

⁷ Сви датуми у основном тексту су по Новом календару осим ако није другачије наведено.

⁸ Наташа Мишковић, *Базари и булевари – свет живота у Београду у 19. веку*, Београд 2010, 337.

⁹ Из периода лицејских дана сачуван је Кујунџићев дневник. Види: Државни архив Србије (даље: ДАС), Лични фонд Милана Кујунџића (даље: МК), бр. 105.

¹⁰ Оцу је из Париза 1853, поводом честе промене средина у којима се одвија његово школовање, писао у шали: „Чисто не могу да верујем себи да је ово „осамнајеста“ школа коју свршавам.“ Исто, бр. 298, Милан Кујунџић Јовану Кујунџићу, Париз, 7/19. март 1863.

У јесен 1865. професор филозофије на Великој школи¹¹ Коста Бранковић отишао је у пензију, те је Министарство просвете професуру доделило Кујунцићу. Суплент на Великој школи постао је јануара 1866, где је држао предавања из Логике, психологије и историје филозофије.¹²

Најважнији политички догађај који је обележио Кујунцићево школовање у Србији била је Светоандрејска скупштина (12. децембар 1858 – 12. фебруар 1859. године). На њој је дошло до детронизације кнеза Александра Карађорђевића и васпостављања на престо Милоша Обреновића. Током одржавања скупштинских заседања посебно се истакла млада интелектуална елита која се крајем четрдесетих и током педесетих година 19. века школовала на универзитетима у иностранству. Била је то група млађих људи, слободоумнијих политичких начела, који су себе назвали либералима или „странком Светоандрејске скупштине“. Деловање Јеврема Грујића, Милована Јанковића, Владимира Јовановића, Андрије Стаменковића, Стојана Бошковића и слободоумне идеје које су пропагирани током и након Скупштине оставиле су велики траг и инспирисале су тадашње гимназијалце и лицејисте. То је уочљиво и на основу тога што су лицејци настојали да оформе ђачко удружење, наследника Дружине младежи српске¹³. Било је неколико листова око којих су се лицејисти окупљали. Удружење „Слога“ покренуло је лист *Ђачки венац*, где су поред Кујунцића деловали Чедомиљ Мијатовић, Стеван Поповић, Гргур Миловановић, Милутин Гарашанин и други. Члан је требало да постане и Стојан Новаковић.¹⁴ На јесен 1861. године основана је Дружина омладина лицејска, која је донела своја правила, те почела да издаје часопис под називом *Лицејка*. Поред наведених, изузимајући

¹¹ Законом о устројству Велике школе 7. октобра 1863. године највиша школска установа Лицеј је трансформисан у Велику школу. Милорад Радевић, „Великошколци и суспендовање Друштва србске словесности (1864)“, *Историјски часопис* 16–17 (1966–1967) 134.

¹² Крајем 1865. Кујунцић се прво запослио у Министарству просвете као „канцелиста“. М. Ђ. Милићевић, „Милан Кујунцић, министар на расположењу“, 218; *Календар за шематизмом Књажевства Србије за годину 1867*, Београд 1867, 28.

¹³ Ђачко удружење београдских лицејаца из 1848–1851. Опширније: Б. Бешлин, *Европски утицаји на српски либерализам*, 172–177.

¹⁴ Владан Ђорђевић, *Успомене. Културне скице из друге половине XIX века*, Београд 1927, 96; Стојан Новаковић, *Записке. Ђачки дневник 1858–1861*, прир. С. Војиновић, Шабац 1995, 54.

Гарашанина, око часописа су се окупили и Љубомир Каљевић, Владан Ђорђевић, Урош Кнежевић, Манојло Марић, Михајло Богичевић.¹⁵

Велику енергију и рад на издавању часописа и у ђачком удружењу уложио је и Кујунџић. Прве године постојања ђачке скупине био је њен незванични председник.¹⁶ Написао је уводну реч у првом броју *Лицејке*, што је додатни показатељ прворазредне улоге коју је имао у дружини.¹⁷ У три броја часописа једино је Стојан Новаковић имао више објављених радова од њега. Кујунџићева романтичарска поезија у којој су доминирали љубавни и патриотски мотиви, била је одраз времена у коме је настала. Родољубива осећања је највише исказивао кроз поезију. Поред *Лицејке* песме је објављивао за *Даницу*, *Словенку*, *Јавор*, *Србски летопис*, као и у Новаковићевом листу *Вила*.¹⁸ У свом песничком стваралаштву величао је слободњаштво, идеализам и патриотски дух. Из тог разлога је себи узео надимак Абердар: „Абердарем су наши оцеви звали пушку која глас даје. Абердарем сам ја крстио срце своје док сам још ђаком био. Карактер и облик мога певања потпуно се казује овим именом.“¹⁹

Генерација београдских студента са почетка шездесетих година 19. века је у поезији и прози опонашала некадашње вршњаке који су деловали у Дружини младежи Српске. Повратак династије Обреновић 1858, као и поновно ступање кнеза Михаила на српски престо 1860. године, од кога су млађе генерације очекивале крупне кораке у правцу ослобођења и уједињења српског народа, додатно је раширивало патриотска осећања

¹⁵ Урош Џонић, „Дружина омладина лицејска“, *Зборник радова*, књ. 17. *Институт за проучавање књижевности*, књ. 2, Београд, 1952, 351–368; Станоје Филиповић, „Школовање Стојана Новаковића“, *Годишњак Историјског архива*, Шабац, бр. 13 (1977) 50–52; Живота Ђорђевић, „Дружина омладина лицејска и политичка активност београдских ђака почетком шездесетих година XIX века“, *Историјски часопис* 27 (1980) 191–193; Лука Зрнић, *Српске ђачке дружине*, Београд, 1912, 124; Кујунџић, Каљевић, Новаковић, Ђорђевић и Мијатовић су се често окупљали код сликара Стевана Тодоровића који их је обучавао певању и цртању. То је несумњиво утицало да се студенти још више идејно приближе. Ј. Скерлић, *нав. дело*, 392.

¹⁶ У. Џонић, *нав. дело*, 352.

¹⁷ *Лицејка*, бр. 1, Београд 1862.

¹⁸ Идеја за покретањем часописа под тим називом била је првобитно Кујунџићева из 1862. године. У. Џонић, *нав. дело*, 357.

¹⁹ Своју поезију је крајем седме деценије 19. века објавио са намером „да абер даде на четири стране“, и издао ју је у два тома која је назвао *Први јек* и *Други Јек*. Први приказује „свет у коме смо поникли“, док је други том његових песама тематски обухватао љубавну поезију. А. Гавриловић, *нав. дело*, 52–53.

лицејаца.²⁰ Када је подигнут устанак Луке Вукаловића у Херцеговини 1861, Кујунџић и Каљевић су држали запаљиве говоре у згради Велике школе, а затим су „манифестовали“ кроз град. Прижељкујући национално ослобођење Кујунџић се питао: „Кад ће једном да загрми?“ Загрмело јесте годину дана касније, али не како су Кујунџић и његови вршњаци прижељкивали. Након инцидента код Чукур чесме, где су турски низами убили српског дечака, дошло је до бомбардовања Београда.²¹ Храбрији и агилнији београдски студенти и гимназијалци отишли су у добровољце и формирали су „ђачку легију“. Током прављења барикада најзапаженији су били Кујунџић, Каљевић и Владан Ђорђевић. Након Канличке конференције и постигнутог мира чета је распуштена.²²

Професор и омладинац (1866–1868)

Односи између кнеза Михаила и светоандрејских либерала временом су постајали све лошији. Године 1864. дошло је до два догађаја који су српског владара и светоандрејце још више удаљили. Јеврем Грујић је осуђен на три године затвора. Као председник Великог суда донео је ослобађајуће пресуде учесника „Мајсторовићеве афере“, која је била усмерена против живота кнеза Михаила. Владимир Јовановић је на седици Друштва српске словесности требало да одржи реферат о штетњи и социјалним проблемима Србије, али је припремљени говор забрањен од стране министра просвете Косте Цукића, јер се у њему налазила изричита осуда кнежевe политике као деспотске. Епилог тих догађаја је забрана рада Друштва. Јовановић је био принуђен да напусти Србију, те је своје опозиционо политичко деловање наставио ван граница.²³

²⁰ Њихова претерана родољубивост уочљива је и на основу „посрбљавања“ личних имена. Тако је Јанићије Кујунџић постао Милан, Коста Новаковић – Стојан, Ипократ Ђорђевић – Владан, види: Ј. Скерлић, *нав. дело*, 248.

²¹ Види: Данко Леовац, *Србија и Русија за време друге владавине кнеза Михаила Обреновића (1860–1868)*, Београд 2015, 80–85.

²² Ж. Ђорђевић, „Београдски ђаци и школе у лето 1862. године“, *Годишњак града Београда*, књ. 24 (1977) 107–113; *Сто година Филозофског факултета*, 712; Јован Авакумовић, *Мемоари*, прир. С. Турлаков, Сремски Карловци 2008, 33; *Успомене и доживљаји Димитрија Маринковића*, прир. Д. Страњаковић, Београд 1939, 150–151; Сузана Рајић, *Владан Ђорђевић – биографија поузданог обреновићевца*, Београд 2007, 26–27.

²³ Јеврем Грујић је у затвору остао годину и по дана. Кнежевим указом пуштен је на слободу, али је остао лишен појединих грађанских права. Опширније: Јован

Када је 1865. године у Цириху Владимир Јовановић покренуо лист *Слобода* један од његових сарадника био је Милан Кујунџић Абердар.²⁴ Деловање Јовановића није у први мах наишло на симпатије Владана Ђорђевића, Стојана Новаковића и Чедомиља Мијатовића. Они су сматрали да писање *Слободе* у иностранству иде на штету српске владе и српских интереса.²⁵ Такав став својих вршњака Кујунџић никако није могао да разуме. Истицао је да је Јовановић заступао иста „главна начела“ као и он, те да његови пријатељи нису никакви борци за слободу, јер њихова политичка борба изгледа као „крекет жабе“. Новаковићу је из Париза марта месеца писао: „Моја душа некадање иделне љубави везана је за Чеду. Стога ме је заболело његово понашање у Минхену; његово политичко мњење не тиче ме се много. За Владана и не разбирам. Ако има осећања довољно му је награде да са свију страна омладине и подозревају само да је „шпион“. А између мене и тебе дошла је још једна нова веза која није дала да раскинемо – јер је сама нераскидна – то је моја сестра.“²⁶ Наредна година је показала да су Новаковић, Ђорђевић и Мијатовић изменили свој став о Јовановићу. Могуће је претпоставити да је у томе било и Кујунџићевог утицаја.

Средином 1866. године дошло је до рата Аустрије са Пруском и Италијом, као и устанка на Криту против турске власти. Ратни сукоби су додатно уморили национална расположења међу српским ђачким дружинама, која су на крилима европског заплета видела шансу да се и Србија ослободи туторства Османског царства. На предлог Владимира Јовановића, а под иницијативом ђачког удружења „Зора“, на чијем се челу налазио Владан Ђорђевић, дошло је до сазивања прве скупштине Уједињене омладине српске у Новом Саду, заказане за 27. август 1866. године. Омладина је била првенствено замишљена као чврст савез ђачких дружина, са основним циљем да окупи млади, „напреднији и слободоумнији“ интелектуални нараштај, те да јој идеја водиља буде

Милићевић, *Јеврем Грујић. Историјат светоандрејског либерализма*, Београд 1964, 143–148.

²⁴ ДАС, МК, бр. 181.

²⁵ Ђорђевић је критиковао одређене ставове које је Јовановић износио у *Слободи* против кнеза Михаила. Кујунџић је том приликом Ђорђевића назвао „кукавицом“ и „шпијунот“. Исто, Лични фонд Стојана Новаковића (даље: СН), бр. 1331, Ђорђевић Новаковићу, 1/13. април 1865.

²⁶ Исто, МК, бр. 275, Кујунџић Новаковићу, Париз, 9. март 1865; Стојан Новаковић се 1864. године оженио Кујунџићевом рођеном сестром Јеленом.

„просветом ка слободи“.²⁷ Један од првих који је добио прилику да говори на тродневном скупу омладинаца био је Кујунџић. Окупљенима је прочитао писма која су упутили Владимир Јовановић, Стојан Бошковић и Алимпије Васиљевић, који су истицали значај чвршћег студентског удруживања. Након тога је и сам говорио о истој теми. Нагласио је да је посебан значај окупљања омладине у томе „што се тим најбоље образују честити карактери“. Кујунџићева прворазредна улога добила је додатно признање када је изабран за једног од петорице делегата који су у име Уједињене омладине српске отишли да изјаве захвалност за подршку Јовану Ђорђевићу, директору Српског народног позоришта.²⁸

Декларативно просветитељска делатност Уједињене омладине српске је већ од наредне године све више прелазила на терен дневне политике. Од ђачког удружења постепено је прерастала у то да свако може бити њен члан. Друга омладинска скупштина била је заказана за август 1867. у Београду. Либерали су заузимали све чвршћи опозициони став наспрам кнеза Михаила и његове владе. Нису били задовољни како су искористили заплет у Европи и устанак на Криту. Светозар Милетић, вођа либерала пречана, сматрао је неуспешним епилог градског питања, који је као последицу имао одлазак турских гарнизона из Србије.²⁹ За Омладину и либерале који су тражили остварење националног програма одједном, то је био мршав резултат. *Застава* је убрзо забрањена у Србији, а Милетићу долазак на скупштину Уједињене омладине српске. У атмосфери тензија и напетости требало је да отпочне са радом скуп у Београду 18. августа 1867. године. Ствари је додатно искомпликовало то што је око 3.000 окупљених омладинаца, поред узвикивања Милетићевог и Јовановићевог имена у знак подршке, за председника скупштине изабрало Јеврема Грујића, лишеног грађанских права, који је управо тих дана објавио *Правни претрес пропасти великог суда у Србији 1864*. Српска влада је

²⁷ Никола Петровић, „Историјско место, улога и значај Уједињене омладине српске“, *Уједињена омладина српска, зборник радова*, Нови Сад 1968, 12, 18; С. Рајић, *Владан Ђорђевић*, 39–40.

²⁸ *Застава*, бр. 57, 24. август; бр. 60, 3. септембар 1866; Кујунџић је био један од првих приложника Уједињене омладине. За скуп Омладинаца у Новом Саду највише је издвојио кнез Михаило Обреновић – 6.000 чаршијских гроша. Са 120 су учествовали архимандрит Нићифор Дучић, српски посланик у Цариграду Јован Ристић, министри Рајко Лешјанин и Милан Петронијевић, те потпуковник Јован Белимарковић - ДАС, Поклони и откупи (даље: ПО), к. 60, л. 140.

²⁹ Владимир Јовановић, *Успомене*, прир. В. Крестић, Београд 1988, 230; Душко М. Ковачевић, *Светозар Милетић, живот и политика (1826–1901)*, Београд 2009, 75

такав поступак схватила као рукавицу бачену у лице. Скупштина није забрањена, али је отказана дозвола заседања у Великој школи, те је скуп морао бити одржан другде. Београдска полиција је вршила притисак да се њен рад што пре заврши, те су 20. августа послови на брзину приведени крају.³⁰

Кујунџић је након прве скупштине Омладине успео да се профилише као један од њених неформалних лидера. Својим ентузијастичним и запаљивим предавањима постао је један од популарнијих професора на Великој школи.³¹ Уз Владана Ђорђевића и Јована Суботића, био је присутан на чувеној Етнографској изложби у Москви 1867. године.³² Његов статус додатно је потврђен на скупу у Београду. Изабран је за једног од секретара Скупштине.³³ Био је један од најгрлатијих у изражавању незадовољства према политици тадашњег режима у Србији. Исто виђење ситуације је било присутно и четири године касније када је постао уредник *Младе Србадије*.³⁴ Узео је живо учешће у писању правила Омладине. Његова дефиниција да „Младо Српство сматра себе као члана омладине свију Словена, а нарочито као члана јужних Словена“, била је прихваћена од стране осталих учесника.³⁵

Деловање Кујунџића није промакло властима у Београду. У јесен 1867, након што је на изборима за Михољску скупштину гласао за лице за које полиција није дала да се бележи глас, а „у интересу државне службе“ по параграфу 76. закона о чиновницима, смењен је са места професора на Великој школи.³⁶ Тиме се Кујунџић профилисао као један од виђенијих опозиционара режиму кнеза Михаила.³⁷ Поред њега професуру је изгубио и Алимпије Васиљевић.

³⁰ Б. Бешлин, *Европски утицаји на српски либерализам, 573–575*; В. Јовановић, *Успомене, 227–229*.

³¹ Коста Христић, *Записи старог Београђанина*, Београд 1983, 95.

³² Ј. Скерлић, *нав. дело*, 183–184.

³³ Поред Кујунџића изабрани су Алимпије Васиљевић, Стојан Новаковић, Пантелија Срећковић, Владан Ђорђевић и Глигорије Гершић.

³⁴ „Савијена је лежала тробојка српска на великој школи, али су тим живље прорадили били чамци на Сави“, писао је том приликом. М. Кујунџић, „И опет Омладина“, *Млада Србадија*, бр. 1, год 2, 10/22. фебруар 1871.

³⁵ *Застава*, бр. 78, 17. август 1867.

³⁶ М. Ђ. Милићевић, „Милан Кујунџић, министар на расположењу“, 222; *Млада Србадија*, бр. 9, год. 2, 30. април/12. мај 1871.

³⁷ „Ја у Србији знам само једног човека, кога поштујем као човека напредна, као слободњака – то је Кујунџић, оно су друго све саме шепртље“, писао је Мита Ракић Стојану Новаковићу 15. маја 1868. из Цириха. ДАС, СН, бр. 2074.

Позиција или опозиција? (1868–1870)

У Кошутњаку је 10. јуна 1868. дошло до атентата у коме је живот изгубио кнез Михаило Обреновић. Вођа завереника био је београдски адвокат Павле Радовановић. Он је са братом Љубомиром имао спремљен план преврата након атентата. Како је Павле Радовановић преко рођачких веза био повезан са Александром Карађорђевићем, тако је и екс-кнез убрзо допао затвора у Угарској. Даљи политички потреси спречени су брзом интервенцијом министра војног Миливоја Петровића Блазнавца. На Великој народној скупштини 2. јула 1868. Милан Обреновић је потврђен за новог владара Србије. С обзиром да је новоизабрани кнез био малолетан, до пунолетства је у његово име земљом управљало трочлано Намесништво у саставу Блазнавац, Јован Ристић и Јован Гавриловић.

Ситуација након Топчидерске катастрофе је била таква да су у јавности најистакнутији омладинци улазили у најужи круг осумњичених за атентат. Опозиционо држање, борба против србијанског режима у *Застави*, као и списак нове владе главног завереника Павла Радовановића на коме су се налазили поједини либерали, допринели су таквом ставу у јавности.³⁸ Као осумњичени за учешће у атентату Владимир Јовановић је затворен у Угарској, где је остао до јануара 1869. године. Светозара Милетића је од хапшења спасао посланички имунитет у угарском сабору. Ван Србије су се налазили светоандрејски прваци Јеврем Грујић и Милован Јанковић.

Постојало је довољно материјала да се поједини омладинци нађу пред судом. Каљевић је оптуживан да је након кнежевог убиства послао Владимиру Јовановићу писмо са шифрованом садржином да је „пето кукурикнуо“.³⁹ До намесника Ристића је стигло писмо да су Стојан Бошковић и Милан Кујунџић на састанку у Новом Саду у Матици почетком августа 1867. са Милетићем сковали заверу да се убије кнез Михаило.⁴⁰ Штавише, документ од 7. јула, који је српско Министарство иностраних дела предало аустроугарском посланику Бенјамину Калају,

³⁸ На Радовановићевом списку су се налазила имена Милована Јанковића, Стојана Бошковића, Алимпија Васиљевића, Радивоја Милојковића. Према том списку место намесника након убиства припало би, поред Радовановића, Стојану Бошковићу и Димитрију Матићу. Б. Бешлин, *Европски утицаји на српски либерализам*, 585.

³⁹ ДАС, *Varia*, бр. 301.

⁴⁰ Бошковић и Кујунџић су морали да се оправдају пред Ристићем за оптужбе. Први је тврдио да је у Новом Саду боравио искључиво из књижевних послова, а други да уопште није ни одлазио тамо. АСАНУ, Заоставштина Јована Ристића (даље: ЈР), XVIII–15, бр. 1079 Јован Грујић Ристићу, Нови Сад, 2. август 1868; бр.

у коме се тражи да угарска влада покрене истрагу, помиње Кујунџића, уз тврдњу да је исти величао Павла Радовановића на неком скупу одмах након атентата на кнеза.⁴¹ Милан Пироћанац сведочи да је документ саставио Блазнавац.⁴² Кујунџић је свако учешће и евентуално знање о спремању кнежевог убиства негирао.⁴³

И поред посредних сумњи Кујунџић се није нашао пред судом. Намесници су зарад унутрашње стабилности након убиства владара настојали да Уједињену омладину привуку на своју страну. Један од начина је био да им се понуди заштита пред законом. Ристић је преко Матије Бана, кога је поставио за шефа Пресбиороа, настојао да предупреди сваку хајку против најистуренијих либерала. Намесници су у јавности наглашавали да треба правити разлику између атентатора и оних који су представљали опозицију режиму кнеза Михаила.⁴⁴ Постоје индиције да су преправљали протоколе са суђења, те да је одређена документација сакривена и уништена.⁴⁵ Каљевић је почетком јула 1868. био уверен да је Блазнавац прихватио либерални програм, зарад подршке либерала његовом и избору других намесника.⁴⁶

Омладински и светоандрејски прваци у Србији су у огромној мери зависили од воље Блазнавца и Ристића. У таквој атмосфери требало је да дође до одржавања треће омладинске скупштине у Великом

1080, Бошковић Ристићу, Београд, 14/26. август 1868; бр. 1081, Кујунџић Ристићу, Београд, 14/26. август 1868.

⁴¹ „Кујунџић је у Вуковару пред Симом Филиповићем казао да се не чуди што је књаз сад погинуо, него што није одавно и да Радовановић није лола него најзнатнији карактер Србије кога са Христом треба сравнити.“. *Светозар Милетић и Народна странка, грађа 1860–1885 I*, приредио Н. Петровић, Сремски Карловци 1968, 462; *Дневник Бењамина Калаја, аустроугарског конзула у Београду (1868–1875)*, прир. А. Раденић, Београд 2002, 86, 615, 640–641.

⁴² М. Пироћанац, *Белешке*, 514.

⁴³ ДАС, ПО, к. 70, л. 361, Кујунџић Министарству унутрашњих дела, 15/27. август 1868; Алимпје Васиљевић, *Моје успомене*, прир. Р. Љушић, Београд, 1990.

⁴⁴ Данијел Радовић, *Јован Ристић: биографија државника*, (одбрањена докторска дисертација, Филозофски факултет, Београд 2020), 93.

⁴⁵ Владимир Јовановић, *Тајна полиција у Кнежевини Србији, политичко насиље и управљачке стратегије у Србији 19. века*, Београд 2012, 108; Д. Леовац, *Србија и Русија*, 296.

⁴⁶ Каљевић је Антонију Хаџићу правдао излазак из опозиције његовог гласила *Србије* страхом од повратка Гарашанина и конзервативаца на власт. Нагласио је да су намесници искрено прихватили либералски програм, на основу њихове жеље да донесу нови устав. Рукописно одељење Матице српске (даље: РОМС), писма, бр. 1.412, Каљевић Хаџићу, Београд, 29. јун/ 11. јул 1868.

Бечкерек у 22. августа 1868. године. Државни саветник Филип Христић је, по Ристићевом налогу, десетак дана пре њеног одржавања причао са Кујунџићем. Саветовао га је у ком духу треба да се крећу ствари на скупу. Сходно упутствима, Омладина је требало да „симпатише“ политички правац којим је кренула српска влада, а да притом не прописује властима у Београду политички програм. Кујунџић је дао свој пристанак и тражио од Ристића детаљнија упутства. Сличан задатак у погледу држања Омладине добио је и Стојан Бошковић. Нешто раније Каљевић је писао Хацићу да *Застава* треба да се држи штедљиво према влади у Београду.⁴⁷ Поменути тројица србијанских либерала изабрана су за одборнике на скупштини која је прошла без већих потреса.⁴⁸

Поред заштите пред законом, Намесништво је настојало да придобије омладинце и тако што им је нудило економску сигурност и реформе у „либералном духу“. Иако је Намесништво настојало да их привуче, њима се није много веровало. Кујунџићу можда и понајмање. Почетком новембра 1868. поново је био принуђен да Ристића уверава у своју искреност.⁴⁹ Након што је одбио место начелника у Краљеву, 19. новембра је био постављен на место секретара друге класе у оквиру Полицајног одељења Министарства унутрашњих дела.⁵⁰ То именовање није прошло неопажено.⁵¹ Само два дана пре Кујунџићевог именовања, Стојан Бошковић је постављен на место чиновника у Министарству иностраних дела, док су Алимпије Васиљевић и Глигорије Гершић враћени као хонорарни професори у Велику школу. Бошковићу је такође поверено покретање либералног листа *Јединство*. Омладинци су у том тренутку могли да буду задовољни. Кујунџић је у *Србији* бранио своје ангажовање од листова који су нагињали конзервативцима. Том приликом је писао: „Ово је убеђење пресекуло ваше сплеткашке конце и приљубило једно другом праву интелигенцију народну под истом првашњом, али прекаљеном, пречишћеном и разумљеном заставом од 1858 године, под заставом: Обреновић и слобода!“⁵² Иако је

⁴⁷ Исто; *Писма Филипа Христића Јовану Ристићу (1868–1880)*, прир. Г. Јакшић, Београд 1953, 1–2; АСАНУ, Заоставштина Драгослава Страњаковића, 14556 / 48.

⁴⁸ *Застава*, бр. 72, 8. септембар 1868.

⁴⁹ АСАНУ, ЈР, XXVI–12, бр. 619. Кујунџић Ристићу, Београд, 29. октобар/10. новембар 1868.

⁵⁰ М. Ђ. Милићевић, „Милан Кујунџић, министар на расположењу“, 218; *Календар са шематизмом Књажевства Србије за просту годину 1869*, 41.

⁵¹ *Дневник Бењамина Калаја*, 117; Н. Крстић, *Дневник. Јавни живот II*, 1. јануар 1868 – 31. децембар 1876, прир. М. Јагодић, Београд 2006, 83.

⁵² [М. Кујунџић], „Међу полицајима“, *Србија*, бр. 121, 29. новембар/11. децембар 1868.

новински чланак звучао помпезно, место у Министарству унутрашњих дела није добио као награду. „Мене су овамо већ стрпали у ланце. Поставили су ме за ‘секретара полицајног одељења у министарству унутрашњих послова’ – и тако ето омладинских одборника и у полицији! Идуће године рекли су ми да ћу моћи добити опет и моју катедру, док мало ‘практику’ изстудирам.“, писао је Кујунџић Хаџићу тим поводом.⁵³ Ипак, није губио оптимизам. Сматрао је да се ближи крај унутрашњој консолидацији, што је требало да омогући да се гледа и „даље од Београда“, те да се крене у акцију ослобођења и уједињења српског народа.⁵⁴

Кујунџић није нашао места у Светоникољском уставотворном одбору за разлику од других либерала попут Стојана и Јована Бошковића, Стојана Новаковића, Чедомиља Мијатовића, Љубомира Каљевића, Стојана Вељковића. Иако су очекивања Омладине била велика, убрзо се испоставило да су именована била вешт политички маневар намесника. Имала су за циљ да обезбеде подршку либерала у спровођењу уставне реформе. Намесништво је државне положаје и Светоникољски одбор искористило као сагласност интелектуалне елите за споровођење уставне реформе, али не по замислима Омладине већ у духу „умереног либерализма“ Јована Ристића.⁵⁵

Због својих идеолошких ставова, Кујунџић није могао да буде задовољан Уставом. Захтевао је више либерализма од оног што је Намесништво нудило кроз извршену реформу.⁵⁶ Није се прославио ни као чиновник у Полицајном одељењу. Како је касније писао, био је принуђен „две године да зева“ у Министарству унутрашњих дела. Шеф тог ресора био је Радивој Милојковић, који се искристалисао као трећи човек у држави, иза Ристића и Блазнавца.⁵⁷ Ако је у Министарству био контролисан, у приватним круговима није пропуштао прилику да искаже

⁵³ РОМС, рукописи, бр. 10.062, Кујунџић Хаџићу, Београд, 8/20. новембар 1868.

⁵⁴ Исто, писма, бр. 5.664, Кујунџић Угринићу, 11/23. децембар 1868.

⁵⁵ О доношењу Устава 1869. види: Радош Љушић, „Јован Ристић и уставно питање 1869. године“, *Живот и рад Јована Ристића, поводом 150-годишњице рођења. Зборник прилога са научног скупа одржаног 17. и 18. XI 1981. године*, ур. В. Стојанчевић, Београд 1985, 191–213; Д. Радовић, *нав. дело*, 96–100.

⁵⁶ Кујунџић, Каљевић и Гершић су архимандриту Нићифору Дучићу одговорили да су начелно задовољни Уставом, али да се не слажу са постојањем такозваних „вирилних“ чиновника које је у Народно представништво требало да именује Круна. АСАНУ, ЈР, XXVI–7, бр 423, Дучић Ристићу, Београд, 25. јун /7. јул 1869.

⁵⁷ Кујунџићу су надређени били Коста Јовановић и Јован Авакумовић. Обојица су припадали породици Бабадудић, која је највише напредовала након убиства кнеза Михаила. Види: Д. Радовић, *нав. дело*, 101–102.

своје незадовољство политиком владе.⁵⁸ Увод у *Другом жеку* који је изашао на самом почетку 1870. носи назив „Пре свега једна реч на ухо госпођи цензури“, чиме је настојао да скрене пажњу на чињеницу да у Србији штампа није слободна.⁵⁹

Искрени Омладинац (1871)

Државна служба није директно ометала Кујунџића у његовим обавезама при Уједињеној омладини. На годишњим скуповима Омладине 1869. и 1870. у Великој Кикинди и Новом Саду поново се истакао. У Великој Кикинди је изабран за члана главног одбора Омладине и први је изабран за помесног члана за Србију. На том скупу дошло је до велике полемике између србијанских и пречанских либерала. Србијански, предвођени Алимпијем Васиљевићем и Владимиром Јовановићем, инсистирали су да се седиште Главног одбора премести из Новог Сада у Београд. Иако се том захтеву прикључио Кујунџић, нису у томе били успешни.⁶⁰ Након великог полета који је Уједињена омладина српска доживела 1866–1867 године, годишњи скупови након убиства кнеза Михаила показали су да се њени главни актери разилазе у виђењу даљег деловања омладинског покрета. Демократска атмосфера која је владала, како се испоставило, није у хетерогеном идеолошком покрету била погодна за систематичан рад и доношење крупних одлука. Постајало је све уочљивије да је Уједињена омладина српска остала без јасно дефинисаног даљег правца деловања. Поделе које су се осећале једним делом су биле географске – либерали пречани, који су често имали подршку све присутнијих црногорских представника, наспрам србијанских либерала. Друга раван на којој су се осећале поделе, била је идеолошка. Група социјалиста предвођена Светозаром Марковићем и Драгишом Станојевићем била је све видљивија и заузимала је оштар став насупрот србијанских либерала и Владимира Јовановића. Исте су оптуживали да су се „продали“ намесничком режиму за државну службу и да су издали начела. Драгиша Станојевић је Кујунџића, Јовановића, Каљевића и Стојана Бошковића називао

⁵⁸ ДАС, ПО, к. 68, л. 192, Прокић Милојковићу, Крагујевац, 2/14. август 1870; М. Ђ. Милићевић, *Дневник I, (1. јануар 1869 – 22. септембар 1872)*, прир. П. В. Крстић, Београд 2011, 88, 133.

⁵⁹ М. Кујунџић Абердар, *Други јек*, Београд 1870.

⁶⁰ *Застава*, бр. 105, 5. септембар 1869; бр. 106, 7. септембар 1869.

„изродима који су се мајсторијом у удесним околностима увукли у срце Омладине.“⁶¹

Омладинци нису гајили симпатије према намесничком режиму. Иако Ристић и Блазнавац нису успели да је у потпуности држе под својом контролом и да је целу привуку на своју страну, успели су онемо што кнез Михаило није, да велики део Омладине извуку из отвореног непријатељства према званичном Београду. Нема сумње да су слично као и 1868. настојали да преко поверљивих лица утичу на рад омладинских скупова.⁶² Светозар Милетић и његови следбеници су и даље били незадовољни што се, по њиховом схватању, у Београду не ради превише на решавању националног питања.⁶³ *Застава* је посебно оштар тон имала током рата Француске и Пруске 1870–1871. године. Милетић је био спреман да оптужи србијанске либерале да су политиком владе „задовољни или ћуте“, што је још један од показатеља колико су се политике унутар Уједињене омладине разилазиле.⁶⁴

На скупштини у Великој Кикинди донета је одлука да Омладина добије своје гласило, *Младу Србадију*. Владимир Јовановић уверавао је присутне да је из Београда добио усмена уверења да се припрема нови закон о штампи који ће омогућити несметано уређивање листа. Његов предлог није прихваћен. Одлучено је да лист излази у Новом Саду под уредништвом Антонија Хацића.⁶⁵ Кујунџић је те 1870. активно сарађивао у часопису. Један од својих најзначајних филозофских списа *Да ли свет иде на боље или на горе?* почео је да штампа у *Младој Србадији* од њеног трећег броја. Оно што нису успели 1869, србијански либерали успели су наредне године. На скупу у Новом Саду септембра 1870. одлучено је да се издавање омладинског листа пренесе у Београд. Питање уредништва било је једно од важнијих. То је била једна од главних тема спора између Владимира Јовановића и Светозара Марковића. Обојица су се борила за место уредника *Младе Србадије*. На крају је одлучено да се уређивање листа повери Кујунџићу. Он је изабран као компромисно решење. На крају,

⁶¹ Б. Бешлин, *Европски утицаји на српски либерализам*, 669.

⁶² Кујунџић је јавно оптуживао Алимпија Васиљевића да је по налогу владе из Београда имао задатак да растури скуп Омладине 1869. године. ДАС, МК, бр. 80; *Млада Србадија*, из 16. броја „Младе Србадије“ који је узаптила београдска полиција, 1871, 8.

⁶³ Калај износи податак да је Кујунџић написао један запаљив проглас након избијања Кривошијског устанка 1869. године. *Дневник Бењамина Калаја*, 285.

⁶⁴ Светозар Милетић, *Сабрани списи* III/3, прир. Ч. Попов и Д. Микавица, Београд 2001, 197.

⁶⁵ *Млада Србадија*, бр. 1. год. 1, 15/27. април 1870, 47–50.

то није било задовољавајуће за Марковића и Ђуру Љочића, који су из тог разлога напустили Омладину.⁶⁶

Понуђено место уредника била је својеврсна потврда Кујунџићевог положаја унутар Омладине. За место није конкурисао, оно му је понуђено. Према сопственом признању прихватио га је јер није желео „да се каже да неће да врши дужност када се то од њега тражи“. Како је јавно истицао, да би имао више слободе у раду поднео је оставку на место секретара у Министарству унутрашњих дела.⁶⁷ То није урадио без страха. Као државни чиновник имао је већа примања него као уредник, али, како је писао: „хоћу да запливам у маглу, не знајући куд ћу изаћи.“⁶⁸

У првом броју у уводом чланку „И опет омладина!“, уочљиво је са колико „преданости, идеализма и истрајности“ је прионуо на нови посао.⁶⁹ Надао се да ће ствари за Омладину у Београду кренути другачије него четири године раније. Јован Скерлић је у праву када тврди да је Кујунџић био „најрепрезентативнији“ члан омладинског покрета и да је неко ко је рад Омладине „најозбиљније“ схватао. Кроз своје деловање на скуповим и као уредник *Младе Србадије* на извештан начин се искристалисао и као један од њених главних идеолога.⁷⁰ Док су либерали и социјалисти, пречани и Србијанци, сви вукли на своју страну, Кујунџић је пошто-пото покушавао да одржи јединство покрета који је увелико био у фази распада. У *Младој Србадији* је било места и за промоцију Владимира Јовановића, отворена писма Василија Пелагића, преношења чланака из *Раденика*. Кујунџићева помирителска политика унутар Омладине уочљива је и кроз његово деловање у Српском ученом друштву. Покушао је да издејствује да Друштво штампа *Политички речник* Владимира Јовановића, а подржао је предлог да Светозар Марковић постане члан тог тела.⁷¹ И један и други предлог доживели су неуспех.

⁶⁶ „Ја сам тада хтео да ‘Мл. Србадија’ буде лист тенденцијозан: *лист једне радикалне српске партије...*“, тврдио је Светозар Марковић у: *Одговор Др-у Владану Ђорђевићу на његово ‘Отворено писмо’ у ‘Јединству’*, Београд 1872, 8; Gale Stokes, *Legitimacy through Liberalism. Vladimir Jovanović and the Transformation of Serbian Politics*, Seattle, London 1975, 207.

⁶⁷ М. Ђ. Милићевић, „Милан Кујунџић, министар на расположењу“, 221.

⁶⁸ РОМС, писма, бр. 28.758, Кујунџић Димитријевићу, Београд, 12/24. јануар 1871.

⁶⁹ *Млада Србадија*, бр. 1, год 2, 10/22. фебруар 1871, 1–6; Ј. Скерлић, *нав. дело*, 542.

⁷⁰ Л. Перовић, *нав. дело*, 185.

⁷¹ М. Ђ. Милићевић, *Дневник* I, 423; „Шест омладинских писама“, прир. Н. Стипчевић, *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, бр. 21, књ. 3 (1973) 547.

Компромисно позиционирање имало је као последицу да се Кујунџићев потпис нађе на програму опозиције из августа 1871. године. Поред њега, програм је потписала група људи која се окупљала око Светозара Марковића – Ђура Љочић, Јеврем Марковић, Василије Пелагић, Павле Михаиловић. Осим Кујунџића, једини који је потписао документ а није важио за социјалисту био је Аћим Чумић.⁷² То је Скерлића навело на тврдњу да се Абердар идејно додиривао у свом слободњаштву са „комуницима“ и „црвењацима“.⁷³ Несумњиво је да је Кујунџић људе у омладинском покрету гледао као носиоце „напредних начела“, а конзервативне елементе као „назадњаке“.⁷⁴ Међутим, Кујунџић је био изричит да се ослања на програм светоандрејских либерала.⁷⁵ У једном писму, либералу пречанину Милошу Димитријевићу, пише – „наши либерали“ и „њини социјалисти“.⁷⁶ У *Младој Србадији* почео је отворено да напада „умерени либерализам“ Намесништва, називајући га „псеудо“ и „лажним“. Умереност је за Кујунџића значила „оскудицу начела“.⁷⁷ Потпис на програм опозиције из 1871. више је ставио из незадовољства политиком Намесништва, него због слагања са радикалним политичким програмом. Сврставање уз социјалисте је био његов одговор на изневерена обећања намесника у погледу либералних реформи, пре свега у погледу слободе штампе.

Иако је Програм опозиције из 1871. јавно објављен 1875. године, Кујунџићево деловање није могло да наиђе на симпатије намесника и владе Радивоја Милојковића. Чињеница је да је *Млада Србадија* под Кујунџићевим уредништвом почела да фаворизује политичке теме на уштрб научних. То није био случај 1870. док је лист излазио у Новом Саду.⁷⁸ Српској влади се посебно није свиђало писање о побуну у Великој

⁷² Опширније: Добривоје Јовановић, *Јеврем Марковић. Испред свог времена*, Јагодина 2009, 146; Јасмина Милановић, *Апостоли радикализма. Живот и дело Павла Паје Михаиловића*, Београд 2013, 114–125.

⁷³ Ј. Скерлић, *нав. дело*, 541.

⁷⁴ „Шест омладинских писама“, 547; *Млада Србадија*, бр. 6. 12/24. фебруар 1872, 83, 88.

⁷⁵ [М. Кујунџић], „Међу полицајима“, *Србија*, бр. 121, 29. новембар/11. децембар 1868; АСАНУ, ЈР, XXVI–12, бр. 685, Кујунџић Блазнавцу, Београд, 9/21. децембар 1872; бр. 686, Кујунџић Ристићу, Београд, 28. август/ 9. септембар 1873.

⁷⁶ РОМС, писма, бр. 28.758, Кујунџић Димитријевићу, Београд, 12/24. јануар 1871.

⁷⁷ ДАС, МК, бр. 53, 80; *Млада Србадија*, из 16. броја „Младе Србадије“ који је узаптила београдска полиција, 1871, 3, 8.

⁷⁸ Ђорђе Бојић, „Часопис ‘Млада Србадија’“, *Уједињена омладина српска, зборник радова*, 537–540.

школи, и афирмативно писање о Чумићу.⁷⁹ Чланак о Чумићу, који је на крају забрањен, те приказ Париске комуне из лета 1871, показују да је Кујунџић већ 2-3 месеца раније почео да се политички приближава онима који су представљали одлучну опозицију намесницима. Када се усудио да пише о шпијунима, 16. број листа био је забрањен. Милојковић му је у директном разговору саопштио „да не може да се говори о шпијунима, почем држава не може без њих да буде, а опет је неудесно пред народом изићи јавно у одбрану њихову...“⁸⁰

Оно што је намеснике више забринуло од Кујунџићевог незадовољства њиховом унутрашњом политиком, несумњиво је његово понашање у погледу решавања националне политике. Кујунџић је сматран за једног од најагилнијих и најнестрпљивијих омладинаца у том погледу. До последње скупштине Уједињене омладине српске дошло је 27. августа 1871. у Вршцу. Избор црногорског војводе Маша Врбице за председника аустроугарске власти су схватиле као провокацију, те су забраниле учешће на скупу лицима која нису житељи Монархије. Тиме се даљи рад Омладине чинио неоснованим. Међутим, ако је формална организација растурена, покрет је опстао.

Средином 1871. отворено се почело шушкати о спремању устанка од стране Омладине на Балкану. Да је у томе било истине показао је скуп представника Уједињене омладине српске са књазом Николом на Цетињу 20. септембра 1871. године. Међу присутним омладинцима били су чланови главног одбора – Кујунџић, Коста Угринић, Василије Пелагић, Милош Димитријевић, Ђорђе Влајковић и Лазар Костић. Основни мотиви одласка чланова одбора били су да се упознају са намерама црногорског књаза у погледу ослобођења и уједињења српског народа, те да покушају да измире Београд и Цетиње. Црногорски владар је за лоше односе кривио намеснике, оптужујући исте за пасивну националну политику. На једној приређеној вечери Кујунџић је у име Омладине учинио здравицу „ономе који први загази у рат за ослобођење и уједињење српског народа“, што је наишло на задовољно одобравање књаза Николе. Према сведочењу Угринића, Кујунџића је на тај корак инструисао војвода Машо Врбица.⁸¹ Таква демонстрација на јавном скупу тумачена је као провокација Цетиња

⁷⁹ *Млада Србадија*, бр. 9, 20. април/11. мај 1871, 144; М. Ђ. Милићевић, *Дневник I*, 314; Опширније о догађајима на Великој школи 1871. године у: Ј. Милановић, *Аћим Чумић, 1836–1901*, Београд 2007, 71–73.

⁸⁰ ДАС, МК, бр. 80.

⁸¹ Васа Стајић, „Сведоци Милетићевих подвига“, *Летопис Матице српске*, књ. 308, св. 3 (1926) 192–197.

према Београду. Представници омладинског покрета су остали десет дана у Црној Гори и том приликом основали су „Дружину за ослобођење и уједињење српско“. Састављени су статуту друштва, које је, добрим делом, начинио Кујунџић.⁸² Дружина се поделила у пододборе, а изабрани су и „тајни извештачи“ – Врбица за Црну Гору, Костић за Српску Војводину, Кујунџић за Кнежевину Србију.⁸³

Кораци Омладине на крају нису довели до жељеног резултата.⁸⁴ Намесници су у Главном одбору за српско ослобођење, где су у почетку примат имали Светозар и Јеврем Марковић, успели да прогурају своје људе. Као што су нова истраживања показала, то нису радили са циљем да онемогуће идеју о устанку, насупрот становиштима социјалистичке историографије. Међутим, међународне околности нису ишле на руку идејама Ристића и Блазнавца.⁸⁵

Епилог – ка напредњацима (1872–1880)

Кујунџићево деловање 1871. године запазиле су аустроугарске пограничне власти које су му забраниле улазак у Монархију.⁸⁶ Судаћи по извештајима који су стизали Ристићу и Милојковићу, Кујунџић је у јавности све чешће говорио против политике владе.⁸⁷ Био је незадовољан јер *Младу Србадију* није могао да уређује како је желео услед политичких притисака. Уредник листа остао је и 1872. године. Почетком године истицао је да је Србија најподобнија да покрене озбиљну радњу у погледу ослобођења и уједињења, али и да је „највише у стању“ да спречи сваки покрет. За њега је било важно да се Београд стави на чело ослобођења и

⁸² Кујунџићев концепт чува се у његовој заоставштини. ДАС, МК, бр. 40.

⁸³ Дејан Микавица, *Лазар Костић, политичка биографија*, Нови Сад 2011, 107–109.

⁸⁴ О покушају подизања устанка Омладине опширније: Васо Војводић, „Уједињена омладина српска и припремање устанка на Балкану 1871–1872 године, *У огледалу историје*, Нови Сад 2008, 44–130; Н. Петровић, „О покушају устанка Уједињене омладине српске 1871–1872“, *Летопис Матице српске*, књ. 398, св. 5 (1966) 471–488.

⁸⁵ Види: С. Рајић, *Спољна политика Србије. Између очекивања и реалности 1868–1878*, Београд 2015, 247–275.

⁸⁶ *Дневник Бењамина Калаја*, 407; *Аустроугарска грађа о Уједињеној омладини српској*, прир. В. Ђ. Крестић, Нови Сад 2015, 170–172.

⁸⁷ АСАНУ, ЈР, XXVI–13, бр. 896, митрополит Михаило Ристићу, Београд, 1/13. децембар 1871; ДАС, ПО, к. 70, л. 361.

уједињења као „пример“.⁸⁸ Иако је Уједињену омладину српску позивао да се поново „уједини око себе“, политичке групације које су је чиниле већ увелико су кренуле у супротном правцу. Часопис је имао све мање претплатника. Последњи број *Младе Србадије* изашао је 7. децембра 1872. године.⁸⁹

Према сведочењу Владана Ђорђевића јула 1872. дошло је до окупљања „либералаца од 1858“. На састанку су поред Ђорђевића присуствовали Стојан Бошковић, Каљевић, Кујунџић, Владимир Јовановић, Алимпије Васиљевић. Том приликом било је говора да покрену лист *Уједињење*. Није много недостајало да на скупу дође и до физичког обрачуна. Васиљевић је насрнуо на Кујунџића након што га је овај назвао „Ристићевим шпијуном“.⁹⁰ Састанак није дао никакве резултате. Он показује да је Кујунџић себе и даље сматрао делом светоандрејских либерала а не других политичких струја.

Након што је издавање *Младе Србадије* престало, Кујунџић је остао без прихода. Како није имао место у државној служби, на самом крају 1872. је молио председника владе Блазнавца да буде враћен на положај професора у Великој школи.⁹¹ Молба је остала без резултата. Осам месеци касније писао је новом председнику владе Јовану Ристићу са истим циљем. Уверавао га је да у њему може увек наћи сарадника за борбу против „било каквог назадњаштва и шарлатанског авантуризма“.⁹² Ристић је обећао да томе неће правити никакве потешкоће, али ни овај корак није променио Кујунџићев статус. То га је навело да се пожали Новаковићу, који је био један од министара у Ристићевој влади. „Није ли се цело моје пискрање

⁸⁸ [М. Кујунџић], „Наше новине“, *Млада Србадија*, бр. 2, 15/27. јануара 1872, 19–20; бр. 5, 5/17. фебруар 1872, 67–68.

⁸⁹ *Млада Србадија*, бр. 47, 26. новембар/ 7. децембар 1872, 752.

⁹⁰ М. Ђ. Милићевић, *Дневник I*, 475; Нетрпељивост између Кујунџића и Васиљевића датира од 1865/1866, након научне полемике коју су имали о почецима античке филозофије. Она је временом прерасла у лични сукоб. Васиљевић је 1868. постављен на место професора на катедри које је раније заузимао Кујунџић. Стојан Бошковић и Стојан Новаковић су у неколико наврата настојали да посредују и да их измире, али ни Кујунџић ни Васиљевић о томе нису желели ништа да чују. До физичког обрачуна између њих двојице могло је да дође и 1881. године на једној од седница српског ученог друштва. Исто, 134; ДАС, СН, бр. 1205, Васиљевић Новаковићу, без датума; Исто, МК, бр. 77, 125; АСАНУ, ИЗ, бр. 9237, Дневник Милана Ђ. Милићевића, св. XI, 5. новембар 1881. (по старом календару); Б. Бешлин, *Европски утицаји на српски либерализам*, 769; И. Марић, *Филозофија на Великој школи*, 45–46.

⁹¹ АСАНУ, ЈР, XXVI–12, бр. 685, Кујунџић Блазнавцу, Београд, 9/21. децембар 1872.

⁹² Исто, бр. 686, Кујунџић Ристићу, Београд, 28. август/9. септембар 1873.

до топчидерске катастрофе сводило на признату мисао: да је баш због избављења владоца потребна била промена система и лица? Није ли моје перо било које је прво у новинама, у име својих другова, прихватило и изнело име данашњег владоца, одмах после проласка у војсци, а пре топчидерске скупштине.“, писао је Новаковићу.⁹³

Временом се међу либералима изродила велика дилема око тога какав положај да заузму према Јовану Ристићу. Он је важио за умереног либерала, а омладинци нису били задовољни његовом политиком, барем не у потпуности. У Ристићевој влади 1873. године, у време док се Кујунџић налазио у немилости, министарске положаје су заузели Стојан Новаковић и Чедомиљ Мијатовић. Тада је деловало да је Ристић спремнији да се ослања на млађе снаге либералног покрета. Међутим, његов пад са места председника владе почетком новембра 1873. представљао је једну од прекретница у политичким прегруписавањима у Србији седамдесетих година. Старији либерали, Владимир Јовановић, Алимпије Васиљевић или Стојан Бошковић, су се све више приближавали Ристићу и Милојковићу. То није био случај са млађима, Кујунџићем, Каљевићем, Мијатовићем, Новаковићем или Владаном Ђорђевићем, који су се све више кретали у другом правцу.

Ристићеву смену са места председника владе 2. новембра Кујунџић је добро искористио. Влада конзервативца Јована Мариновића, у жељи да рачуна на што шири политички фронт против Ристића, настојала је да на своју страну приволи и Кујунџића. Абердар је добио жељено место професора на Великој школи.⁹⁴ Нови кабинет и млади кнез Милан желели су да од Ристића одвоје светоандрејске либерале. Поједини светоандрејци, на челу са Јевремом Грујићем, су изабрани за вирилне посланике у Народној скупштини 1874. године. Кујунџић је био један од њих. Да је влада озбиљно рачунала на његову подршку, указује то што је именован на место секретара народног представништва. Кујунџић је током скупштинских заседања крајем 1874. и почетком 1875. био доста запажен. Мариновићева влада није била дугог века. Његов кабинет је поднео оставку 4. децембра 1874. године, након неприхватања скупштинске Адресе већине.⁹⁵ Слободан Јовановић сматра да је аутор Адресе највећим делом био Кујунџић.⁹⁶ За њу су поред Кујунџића, између осталих, гласали

⁹³ Исто, бр. 687, Кујунџић Новаковићу, Београд, 30. август/11. септембар 1873; ДАС, МК, бр. 197.

⁹⁴ *Календар са шематизмом Књажества Србије за годину 1874*, 32.

⁹⁵ О скупштинској кризи опширније: Ј. Милановић, *Аћим Чумић*, 129–140.

⁹⁶ С. Јовановић, *Влада Милана Обреновића I*, 375.

Стојан Новаковић и Љубомир Каљевић. Нови кабинет формирао је Аћим Чумић, који је потрајао свега два месеца.⁹⁷

Чумић се у једном писму упућеном Јовану Мариновићу жалио да је велика грешка била постављење Кујунџића као секретара, кога је оценио као продужену руку Јеврема Грујића и либерала.⁹⁸ Кујунџић себе није гледао као на конзервативца, а ни као присталицу Ристићевих либерала.⁹⁹ То показује чињеница да је његовом заслугом Новаковић одвојен од Ристића.¹⁰⁰ Кујунџић је током скупштинских заседања 1875. поднео и предлог о слободи штампе, који није прихваћен.¹⁰¹

Отварање Велике источне кризе и питање уласка Србије у рат поново је ставило на испит „жарко родољубље“ Кујунџића. Априла и маја 1876. посебно је био активан у ратним агитацијама.¹⁰² Као официр узео је учешће у ратним дејствима у Првом и Другом српско-турском рату. Године 1876. ратовао је на Јавору и у околини Новог Пазара. У другом рату са Турском стигао је са својом јединицом код Врања. За исказану храброст одликован је Таковским крстом IV степена.¹⁰³

Велика источна криза довела је до прегруписавања унутар различитих политичких табора у Србији. У такозваним „акционим министарствима“, на чијем се челу тек номинално налазио Стевча Михаиловић, а чији је стварни вођа био Јован Ристић, нашли су се махом старији светоандрејски и омладински либерали. То је довело до њиховог ближег политичког

⁹⁷ О Мариновићевом и Чумићевом кабинету види: *Владе Србије*, 123–128.

⁹⁸ „Аћим Чумић о узроцима пропасти Мариновићевог кабинета“, прир. Ј. Милановић, *Мешовита грађа*, књ. XXXIII (2012) 327, 332.

⁹⁹ Према једној белешки Стојана Новаковића са краја 1874. и почетка 1875. политичке групације у Србији у том периоду делиле су се на либерале, полулиберале, конзервативце и социјалисте. Међу либералима издвојио је три групе: једну Јеврема Грујића, другу Стевече Михаиловића и трећу коју је назвао „доктринарима“. У полулиберале је убрајао присталице Ристића и Радивоја Милојковића. Конзервативце је делио на старије, на челу са Мариновићем, и млађе предвођене Чумићем. *Стојан Новаковић, изабрана документа*, 50–51.

¹⁰⁰ Стојану Новаковићу је понуђено место министра просвете и црквених дела у влади Данила Стефановића. Лично је отишао код Ристића да га пита за савет да ли да се прими тог портфеља, а он га је световао да не улази у кабинет. Ипак, након притиска Кујунџића, Новаковић је попустио и прихватио понуђени ресор. Н. Крстић, *Дневник. Јавни живот* II, 270.

¹⁰¹ Исто, 282; М. Ђ. Милићевић, *Дневник* II, 256.

¹⁰² *Светозар Милетић и Народна странка* III, (1876–1885), прир. Н. Петровић, Нови Сад 1985, 27; Абердар, „Луда“, *Јавор*, бр. 21, 23. мај 1876, 643; Исти, „Абер је!“, *Јавор*, бр. 25, 20. јун 1876, 779.

¹⁰³ ДАС, МК, бр. 194.

деловања. Акциона министарства и потоња Ристићева влада (1878–1880) чиниле су основу потоње Народно-либералне странке.¹⁰⁴ Најбучнији политички опоненти Михаиловић–Ристићевим кабинетима били су „младоконзервативци“, попут Чумића, Милана Пироћанца и Чедомиља Мијатовића. Њих је као „младоконзервативце“ дефинисало то што су узели учешће у кабинетима на чијем су челу стајали конзервативци Јован Мариновић и Данило Стефановић, иако су у њиховим политичким идејама постојале разлике. Од 1875. у ту групу убрајан је и Стојан Новаковић. Иако не толико „бучан“, Новаковић је више стајао на линији са Кујунџићем, него са Чумићем. То говори и његово залагање за улазак Србије у рат. Треба истаћи да ратне припреме нису биле запостављене ни за време Каљевићеве владе (септембар 1875 – април 1876).¹⁰⁵

Велика источна криза завршена је Берлинским конгресом којим је Србија добила државну независност и територијално проширење. Јован Ристић је као најутицајнија политичка фигура формирао нови кабинет након Конгреса. Крупна и тешка политичка питања која је његов кабинет имао да решава, попут преговора са Аустро–Угарском око склапања Железничке конвенције и Трговинског уговора, погодовало је јачању опозиције. У земљи се осећао и замор Ристићевом дугогодишњом владавином.¹⁰⁶

У таквом односу снага, новембра 1879. године Кујунџић, Новаковић, Милан Пироћанац и Милан Ђ. Милићевић постигли су договор да се „стане напут овим зликовачким насиљима и политичком хајдуклуку ова два неваљалца [Јована Ристића и Радивоја Милојковића – прим. Д. Р.]“. Према њиховом споразуму требало је покренути лист *Видело* и написати његов програм. То су на себе преузели Кујунџић и Пироћанац.¹⁰⁷ Сходно програму, који је штампан у првом броју *Видела*, нова политичка група захтевала је слободу штампе, поштовање Устава, и све што је тадашња „напредна уставност“ подразумевала.¹⁰⁸ Иако су од стране Ристића и осталих либерала, касније и радикала, називани „младоконзервативцима“, у науци је већ утврђено да је кружок окупљен око *Видела* као идејну основу

¹⁰⁴ Опширније: Д. Радовић, *нав. дело*, 165, 245–246.

¹⁰⁵ С. Рајић, *Спољна политика Србије*, 392.

¹⁰⁶ Д. Радовић, *нав. дело*, 234–241.

¹⁰⁷ АСАНУ, ИЗ, бр. 9327, Дневник Милана Ђ. Милићевића, св. X, 20. 11. и 4. 12. 1879. (по старом календару); М. Пироћанац, „За моју децу, Београд 1895“, прир. С. Рајић, *Мешовита грађа*, књ. XXI (2003) 145; Д. Јанковић, *нав. дело*, 207.

¹⁰⁸ Стојан Новаковић, *изабрана документа*, 63–65; *Видело*, бр. 1, 2/14. јануар 1880; бр. 54, 2/14. мај 1880.

имао „класични либерализам“.¹⁰⁹ Они су себе називали „прогресистима“, „либералима“ и „напредњацима“, док су Ристића и његове саборце представљали као представнике „окорелог конзервативизма“. Нису на мети *Видела* били само Ристић и Милојковић, као два најзначајнија представника и симбола режима, већ и Владимир Јовановић. Последњи је посебно нападан за идеолошку безначаљност.¹¹⁰ Био је то тек увод у поремећене односе између Либералне и Напредне странке осамдесетих и деведесетих година 19. века.

Кујунџић је био посебно активан у новом листу. Многи чланци потекли су из његовог пера. Несумњиво да је он био тај који је страначком органу и потоњој Напредној странци дао име. „Видело“ и „слобода“ су по његовом филозофском схватању били „кључеви“ који откључавају „рај божји на земљи“.¹¹¹ О његовом „напредњаштву“, које је супростављао „назадњаштву“ конзервативних елемената, већ је било речи. Кујунџић је велику енергију и труд уложио да укључи што више људи око листа. Почетком 1880. групи су се придружили Чедомиљ Мијатовић и Милутин Гарашанин, стари Кујунџићеви познаници из школских дана. Тодор Стефановић Виловски пише да је Кујунџићевом заслугом напредњацима пришао Љубомир Каљевић.¹¹² О томе сведочи њихова преписка непосредно пре формирања Пироћанчеве владе. У њој је уочљиво да је Каљевић Јеврема Грујића и даље називао њиховим „шефом“, за кога тврди да није у стању да састави владу, „а да у кабинету опет не влада Јово [Ристић – прим. Д. Р.] не седећи у њему.“ Такође, Каљевић се питао да ли би било сврсисходно ако би „старца Мариновића“ покушали „измирити са напредним правцима“.¹¹³

Јован Ристић је сишао са места председника кабинета 27. октобра 1880. године. Кнез Милан је састављање новог кабинета понудио групи интелектуалаца окупљених око *Видела*. У неколико дана сукоба око првенства у кабинету, нову владу формирао је Милан Пироћанац. Милан Кујунџић је био активно укључен у преговоре око састављања новог

¹⁰⁹ Б. Бешлин, „Српски либерализам у 19. веку – генеза, идеје, страначке поделе“, *Зборник Матице српске за историју* 67–68 (2003), 64, 84; Д. Јанковић, *нав. дело*, 259.

¹¹⁰ *Видело*, бр. 21, 13/25. фебруар 1880; бр. 32, 9/21. март 1880; бр. 54, 2/14. мај 1880; бр. 71, 12/24. јун 1880; бр. 72, 15/27. јун 1880; бр. 92, 1/13. август 1880; бр. 93, 3/15. август 1880; бр. 125, 17/29. октобар 1880.

¹¹¹ Б. Бешлин, *Европски утицаји на српски либерализам*, 795–796.

¹¹² Тодор Стефановић Виловски, *Моје успомене (1867–1881)*, Београд 1988, 500.

¹¹³ ДАС, МК, бр. 259, Каљевић Кујунџићу, Беч 15. октобар 1880; бр. 260, Каљевић Кујунџићу, Беч 15. октобар 1880.

кабинета.¹¹⁴ Док су Пироћанац, Гарашанин и Мијатовић покушавали да се нагоде око ресора, Кујунџић није био превише наметљив, иако је његова заслуга за окупљање кружока око гласила била већа. Он је међу напредњаке, где је већ приликом оснивања било великих неслагања, унео исту ону енергију коју је раније уносио међу сукобљене струје у Уједињеној омладини српској. Вероватно одатле потиче став о човеку „похвалне несебичности“, како је Кујунџића оценио Милићевић.¹¹⁵

Кујунџић је остао без министарске столице у Пироћанчевој влади. Њему и Каљевићу остало је уређивање *Видела* и управљање Главним одбором Напредне странке. Од места у новом кабинету важније му је било да са власти сиђу Јован Ристић и либерали који су пристали уз некадашњег намесника.¹¹⁶ Осамдесетих година Кујунџић је важио за једног од највећих противника либерала.¹¹⁷ Члан министарског кабинета постао је тек у влади Милутина Гарашанина, иако је и пре тога важио за једног од најутицајнијих напредњака.¹¹⁸ Том приликом, његовом иницијативом основана је Српска краљевска академија. Међу првим члановим није било либерала, иако се сматрало да Ристић и Владимир Јовановић заслужују ту почаст.¹¹⁹ Ако раније није гајио симпатије према политици Ристића, Кујунџићев однос са Јовановићем се за двадесет година изменио до те мере да су од најближих сарадника постали политички противници.

Закључак

Милан Кујунџић Абердар се као студент београдске гимназије и Лицеја налазио под великим утицајем идеја светоандрејских либерала, превасходно Јеврема Грујића и Владимира Јовановића. Након повратка из иностранства са студија филозофије, 1866. постао је професор на београдској Великој школи. Био је један од најближих сарадника Владимира Јовановића и либерала који су ступили у одлучну опозицију политици кнеза Михаила Обреновића. Кујунџић је имао велику улогу у оснивању Уједињене омладине српске, као савеза српских ђачких

¹¹⁴ М. Пироћанац, *Белешке*, 23–24.

¹¹⁵ М. Ђ. Милићевић, *Додатак Поменику од 1888. Знаменити људи у српског народа који су преминули до краја 1900. г.*, Београд 1901, 78.

¹¹⁶ *Светозар Милетић и Народна странка* III, 260.

¹¹⁷ М. Пироћанац, *Белешке*, 143, 219, 235.

¹¹⁸ Т. Стефановић Виловски, *нав. дело*, 539; *Светозар Милетић и Народна странка* III, 375.

¹¹⁹ С. Јовановић, *Влада Милана Обреновића*, књ. трећа, Београд 1934, 356–357.

удружења, 1866. године у Новом Саду. Међутим, са просветног и научног поља, Омладина је све више прелазила на поље дневне политике. То је показала њена друга скупштина у Београду 1867. године. Том приликом омладинци су се својим деловањем јасно сврстали у опозицију режиму кнеза Михаила. Како се истакао као један од виђенијих опозиционара режима Кујунџић је изгубио место професора на Великој школи.

Кујунџић се профилисао као један од најпрепознатљивијих чланова омладинског покрета. Након убиства кнеза Михаила 1868. године у Топчидеру, у јавности је због свог ранијег политичког држања сврставан, заједно са осталим омладинским вођама, у први ред осумњичених за кнежево убиство. Међутим, намесници Миливоје Петровић Блазнавац и Јован Ристић имали су другачије планове према омладинским либералима. У циљу очувања унутрашње стабилности привукли су их на своју страну, тако што су им понудили заштиту пред законом, материјалну сигурност и обећање реформи у либералном духу. Кујунџић је крајем 1868. постао чиновник у Министарству унутрашњих дела. Иако је ступио у савез са намесницима, њиховом политиком није био задовољан. Године 1871. на скупу Омладине поверено му је уређивање листа *Млада Србадија*, који је уређивао две године. Према оцени Јована Скерлића Кујунџић је био један од „најрепрезентативнијих“ представника Омладине, и један од ретких који је њено деловање озбиљно схватао. Прихватањем места уредника омладинског листа, Кујунџић је јавно ступио у опозицију намесничком режиму. Његово деловање у унутрашњој и националној политици све се мање свиђало намесницима Ристићу и Блазнавцу. Кујунџић их је дуго молио да буде враћен на место професора на Великој школи, али то није било уважено.

Након пада владе Јована Ристића 1873. године Абердар је враћен на место професора. У другој половини седамдесетих година искристалисао се као одлучан противник Јована Ристића и његових либерала. То га је постепено све више приближило сарадњи са „младоконзервативцима“. Они су били млађи либерални нараштај у Србији који је тако назван због учешћа у владама на чијем су челу стајали конзервативци Јован Мариновић и Данило Стефановић. Крајем 1879. Кујунџић, Милан Пироћанац, Стојан Новаковић и Милан Милићевић споразумели су се да покрену лист *Видело*, око кога су се окупили представници потоње Српске напредне странке која је основана 1881. године. Кујунџић је часопису и партији дао име, и био је један од ангажованијих у њеном окупљању и оснивању. Осамдесетих година Кујунџић је био један од највећих противника Либералне странке чији чланови су били и његови

некадашњи блиски сарадници из Уједињене омладине српске. Иако шездесетих и седамдесетих година није заузимао најодговорније државне функције, Кујунџић је кроз учешће у омладинском покрету имао велики утицај на политичка дешавања.

ЛИСТА РЕФЕРЕНЦИ – LIST OF REFERENCES

Архиви – Archives

- Архив Српске академије наука и уметности [Arhiv Srpske akademije nauka i umetnosti]
(Историјска збирка) [Istorijska zbirka]
Заоставштина Драгослава Страњаковића [Zaostavština Dragoslava Stranjakovića]
Заоставштина Јована Ристића [Zaostavština Jovana Ristića]
Државни архив Србије [Državni arhiv Srbije]
Лични фонд Милана Кујунџића [Lični fond Milana Kujundžića]
Лични фонд Стојана Новаковића [Lični fond Stojana Novakovića]
Поклони и откупи [Pokloni i otkupi]
Varia
Рукописно одељење Матице српске [Rukopisno odeljenje Matice srpske]

Објављени извори – Published Primary sources

- Авакумовић Јован, *Мемоари*, прир. С. Турлаков, Сремски Карловци 2008. [Avakumović Jovan, *Memoari*, прир. S. Turlakov, Sremски Karlovcі 2008]
Аустроугарска грађа о Уједињеној омладини српској, прир. В. Ђ. Крестић, Нови Сад 2015. [Austroугарска грађа о Uјedinjenoј оmladini српској, прир. V. Ђ. Krestić, Novi Sad 2015]
„Аћим Чумић о узроцима пропасти Мариновићевог кабинета“, прир. Ј. Милановић, *Мешовита грађа*, књ. XXXIII (2012) 315–334. [„Aćim Čumić о propasti Marinovićevog kabineta“, прир. J. Milanović, *Mešovita грађа*, књ. XXXIII (2012) 315–334]
Васиљевић Алимпије, *Моје успомене*, прир. Р. Љушић, Београд 1990. [Vasiljević Alimpije, *Moје uspomene*, прир. R. Ljušić, Beograd 1990]
Дневник Бењамина Калаја, аустроугарског конзула у Београду (1868–1875), прир. А. Раденић, Београд 2002. [Dnevnik Benјamina Kalaja, austrоугарског konzula u Beogradu (1868–1875), прир. A. Radenić, Beograd 2002]
Ђорђевић Владан, *Успомене. Културне скице из друге половине XIX века*, Београд 1927. [Ђorđević Vladan, *Uspomene. Kulturne skice iz druge polovine XIX veka*, Beograd 1927]
Јовановић Владимир, *Успомене*, прир. В. Крестић, Београд 1988. [Jovanović Vladimir, *Uspomene*, прир. V. Ђ. Krestić, Beograd 1988]
Календар за шематизмом Књажества Србије за годину 1867, Београд 1867. [Kalendar sa šematizmom Knjažestva Srbije za godinu 1867, Beograd 1867]
Календар са шематизмом Књажества Србије за годину 1874, Београд 1874. [Kalendar sa šematizmom Knjažestva Srbije za godinu 1874, Beograd 1874]

Крстић Никола, *Дневник. Јавни живот* II, 1. јануар 1868 – 31. децембар 1876, прир. М. Јагодић, Београд 2006. [Krstić Nikola, *Dnevnik. Javni život* II, 1. januar 1868 – 31. decembar 1876, прир. М. Jagodić, Beograd 2006]

Крстић Никола, *Дневник. Јавни живот* III, 2. јануар 1877 – 21. децембар 1887, прир. М. Јагодић, Београд 2007. [Krstić Nikola, *Dnevnik. Javni život* III, 2. januar 1877 – 21. decembar 1887, прир. М. Jagodić, Beograd 2007]

Милетић Светозар, *Сабрани списи* II/3, прир. Ч. Попов и Д. Микавица, Београд 2001. [Miletić Svetozar, *Sabrani spisi* II/3, прир. Џ. Popov i D. Mikavica, Beograd 2001]

Милићевић Ђ. Милан, *Дневник I* (1. јануар 1869 – 22. септембар 1872), прир. П. В. Крстић, Београд 2011. [Milan Đ. Milićević, *Dnevnik I* (1. januar 1869 – 22. septembar 1872), прир. P. V. Krestić, Beograd 2011]

Милићевић Ђ. Милан, *Дневник II* (23. септембар 1872 – 6. април 1877), прир. П. В. Крстић, Београд 2015. [Milan Đ. Milićević, *Dnevnik II* (23. septembar 1872 – 6. april 1877), прир. P. V. Krestić, Beograd 2015]

Новаковић Стојан, *Записке. Ђачки дневник 1858–1861*, прир. С. Војиновић, Шабац 1995. [Novaković Stojan, *Zapiske. Đački dnevnik 1858–1861*, прир. S. Vojinović, Šabac, 1995]

Пироћанац Милан, *Белешке*, прир. С. Рајић, Београд 2004. [Piroćanac Milan, *Beleške*, прир. S. Rajić, Beograd 2004]

Пироћанац Милан, „За моју децу, Београд 1895“, прир. С. Рајић, *Мешовита грађа*, књ. XXI (2003) 121–147. [Piroćanac Milan, „Za moju decu, Beograd 1895“, прир. S. Rajić, *Mešovita građa*, књ. XXI (2003) 121–147]

Писма Филипа Христића Јовану Ристићу (1868–1880), прир. Г. Јакшић, Београд 1953. [*Pisma Filipa Hristića Jovani Ristiću (1868–1880)*, прир. G. Jakšić, Beograd 1953]

Светозар Милетић и Народна странка, грађа 1860–1885 I, прир. Н. Петровић, Сремски Карловци 1968. [*Svetozar Miletić i Narodna stranka I, građa 1860–1885*, прир. N. Petrović, Sremski Karlovci 1968.]

Светозар Милетић и Народна странка III, (1876–1885), прир. Н. Петровић, Нови Сад 1985. [*Svetozar Miletić i Narodna stranka III, građa 1860–1885*, прир. N. Petrović, Sremski Karlovci 1985]

Стефановић Виловски Тодор, *Моје успомене (1867–1881)*, Београд 1988. [Stefanović Vilovski Todor, *Moje uspomene (1867–1881)*, Beograd 1988]

Стојан Новаковић, изабрана документа, прир. А. Раствоић, Б. Миљковић Катић, Б. Стојић, Ј. Блажић Пејић, Београд 2017. [*Stojan Novaković, izabrana dokumenta*, прир. A. Rastović, B. Miljković Katić, B. Stojić, J. Blažić Pejić, Beograd 2017]

Успомене и доживљаји Димитрија Маринковића, прир. Д. Страњаковић, Београд 1939. [*Uspomene i doživljaji Dimitrija Marinkovića*, прир. D. Stranjaković, Beograd 1939]

„Шест оmlадинских писама“, прир. Н. Стипчевић, *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, бр. 21, књ. 3 (1973) 546–550. [„Šest omladinskih pisama“, прир. N. Stipčević, *Zbornik Matice srpske za književnost i jezik*, br. 21, knj. 3 (1973) 546–550]

Штампа – Newspapers

Видело (1880) [*Videlo*]
Застава (1866–1869) [*Zastava*]
Јавор (1876) [*Javor*]
Лицејка (1862) [*Licejka*]
Млада Србадија (1870–1872) [*Mlada Srbadija*]
Србија (1868) [*Srbija*]

Литература – Secondary sources

Perović Latinka, „Milan Kujundžić Aberdar – shvatanje slobode“, *Liberalna misao u Srbiji, prilozi istoriji liberalizma od kraja XVIII do sredine XIX veka*, ur. J. Trkulja i D. Popović, Beograd 2001, 185–192.

Stokes Gale, *Legitimacy through Liberalism. Vladimir Jovanović and the Transformation of Serbian Politics*, Seattle; London 1975.

Бешлин Бранко, *Европски утицаји на српски либерализам у XIX веку*, Нови Сад; Сремски Карловци 2005. [Bešlin Branko, *Evropski uticaji na srpski liberalizam u XIX veku*, Novi Sad, Sremski Karlovci 2005]

Бешлин Бранко, „Српски либерализам у 19. веку – генеза, идеје, страначке поделе“, *Зборник Матице српске за историју* 67–68 (2003), 59–104. [Bešlin Branko, „Srpski liberalizam u 19. veku – geneza, ideje, stranačke podele“, *Zbornik Matice srpske za istoriju* 67–68 (2003) 59–104]

Бојић Ђорђе, „Часопис ‘Млада Србадија’“, *Уједињена омладина српска, зборник радова*, Нови Сад 1958, 537–544. [Bojić Đorđe, „Časopis „Mlada Srbadija“, *Ujedinjena omladina srpska, zbornik radova*, Novi Sad 1958, 537–544]

Владе Србије 1805–2005, ур. Р. Љушић, Београд 2005. [*Vlade Srbije 1805–2005*, ur. R. Ljušić, Beograd 2005.]

Војводић Васо, „Уједињена омладина српска и припремање устанка на Балкану 1871–1872 године“, *У огледалу историје*, Нови Сад 2008, 44–130. [Vojvodić Vaso, „Ujedinjena omladina srpska i pripremanje ustanka na Balkanu 1871–1872 godine“, *U ogledalu istorije*, Novi Sad 2008, 44–130]

Гавриловић Андрија, *Знаменити Срби 19. века* III, Загреб 1904. [Gavrilović Andrija, *Znameniti Srbi XIX veka* III, Zagreb 1904]

Ђорђевић Живота, „Београдски ђаци и школе у лето 1862. године“, *Годишњак града Београда*, књ 24 (1977) 107–113. [Đorđević Života, „Beogradski đaci i škole u leto 1862. godine“, *Godišnjak grada Beograda*, књ. 24 (1977) 107–113]

Ђорђевић Живота, „Дружина омладина лицејска и политичка активност београдских ђака почетком шездесетих година XIX века“, *Историјски часопис* 27 (1980) 189–196.

[Đorđević Života, „Družina omladina licejska i politička aktivnost beogradskih đaka šezdesetih godina XIX veka“, *Istorijski časopis* 27 (1980) 189–196]

Жунић Слободан, *Историја српске филозофије*, Београд 2014. [Žunić Slobodan, *Istoriја srpske filozofije*, Београд 2014]

Зрнић Лука, *Српске ђачке дружине*, Београд 1912. [Zrnić Luka, *Srpske đачке дружине*, Београд 1912]

Јанковић Драгослав, *Рађање парламентарне демократије. Политичке странке у Србији XIX века*, Београд 1997. [Janković Dragoslav, *Rađanje parlamentarne demokratije. Političke странке u Srbiji XIX veka*, Београд 1997]

Јовановић Владимир, *Тajна полиција у Кнежевини Србији, политичко насиље и управљачке стратегије у Србији 19. века*, Београд 2012. [Jovanović Vladimir, *Tajna policija u Kneževini Srbiji, političko nasilje i upravljачке strategije u Srbiji 19. veka*, Београд 2012]

Јовановић Добривоје, *Јеврем Марковић. Испред свог времена*, Јагодина 2009. [Jovanović Dobrivoје, *Jevrem Marković. Ispred svog vremena*, Јагодина 2009]

Јовановић Слободан, *Влада Милана Обреновића*, књ. прва, Београд 1934. [Jovanović Slobodan, *Vlada Milana Obrenovića*, књ. прва, Београд 1934]

Јовановић Слободан, *Влада Милана Обреновића*, књ. трећа, Београд 1934. [Jovanović Slobodan, *Vlada Milana Obrenovića*, књ. трећа, Београд 1934]

Ковачевић М. Душко, *Светозар Милетић, живот и политика (1826–1901)*, Београд 2009. [Kovačević M. Duško, *Svetozar Miletić, život i politika (1826–1901)*, Београд 2009]

Кујунџић Абердар Милан, *Воља и слобода*, Београд 1889. [Kujundžić Aberdar Milan, *Volja i sloboda*, Београд 1889]

Кујунџић Абердар Милан, *Други јек*, Београд 1870. [Kujundžić Aberdar Milan, *Drugi јек*, Београд 1870.]

Кујунџић Абердар Милан, *Први јек*, Београд 1868. [Kujundžić Aberdar Milan, *Prvi јек*, Београд 1868.]

Леовац Данко, *Србија и Русија за време друге владавине кнеза Михаила Обреновића (1860–1868)*, Београд 2015. [Leovac Danko, *Srbija i Rusija za vreme druge vladavine kneza Mihaila Obrenovića (1860–1868)*, Београд 2015]

Љушић Радош, „Јован Ристић и уставно питање 1869. године“, *Живот и рад Јована Ристића, поводом 150-годишњице рођења. Зборник прилога са научног скупа одржаног 17. и 18. XI 1981. године*, ур. В. Стојанчевић, Београд 1985, 191–213. [Ljušić Radoš, „Jovan Ristić i ustavno pitanje 1869. godine“, *Život i rad Jovana Ristića povodom 150-godišnjice rođenja. Zbornik priloga sa naučnog skupa održanog 17. i 18 XI 1981. godine*, ур. V. Stojančević, Београд 1985, 191–213]

Марић Илија, *Филозофија на Великој школи*, Београд 2003. [Marić Ilija, *Filozofija na Velikoj školi*, Београд 2003]

Марковић Светозар, *Одговор Др-у Владану Ђорђевићу на његово "Отворено писмо"* у „*Јединству*“, Београд 1872. [Marković Svetozar, *Odgovor Dr-u Vladanu Đorđeviću na njegovo "Otvoreno pismo"* и „*Jedinstvu*“, Београд 1872]

Микавица Дејан, *Лаза Костић, политичка биографија*, Нови Сад 2011. [Mikavica Dejan, *Laza Kostić, politička biografija*, Novi Sad 2011]

Милановић Јасмина, *Апостоли радикализма. Живот и дело Павла Паје Михаиловића*, Београд 2013. [Milanović Jasmina, *Apostoli radikalizma. Život i delo Pavla Paje Mihailovića*, Београд 2013]

Милановић Јасмина, *Аћим Чумић, 1836–1901*, Београд 2007. [Milanović Jasmina, *Aćim Čumić 1836–1901*, Београд 2007]

Милићевић Јован, *Јеврем Грујић. Историјат светоандрејског либерализма*, Београд 1964. [Milićević Jovan, *Jevrem Grujić. Istorijat svetoandrejskog liberalizma*, Београд 1964]

Милићевић Ђ. Милан, *Додатак Поменику од 1888. Знаменити људи у српског народа који су преминули до краја 1900. г.*, Београд 1901. [Milićević Đ. Milan, *Dodatak Pomeniku od 1888. Znameniti ljudi u srpskog naroda koji su preminuli do kraja 1900. g.*, Београд 1901]

Милићевић Ђ. Милан, „Милан Кујунџић, министар на расположењу“, *Годишњак СКА I (1887)* 218–222. [Milićević Đ. Milan, „Milan Kujundžić, ministar na raspoloženju“, *Godišnjak SKA I (1887)*, 218–222]

Мишковић Наташа, *Базари и булевари – свет живота у Београду у 19. веку*, Београд 2010. [Mišković Nataša, *Bazari i bulevar – svet života u Beogradu u 19. veku*, Београд 2010]

Петровић Никола, „Историјско место, улога и значај Уједињене омладине српске, *Уједињена омладина српска, зборник радова*, Нови Сад 1968, 9–31. [Petrović Nikola, „Istorijsko mesto, uloga i značaj Ujedinjene omladine srpske, *Ujedinjena omladina srpska, zbornik radova*, Novi Sad 1968, 9–31]

Петровић Никола, „О покушају устанка Уједињене омладине српске 1871–1872“, *Летопис Матице српске* књ. 398, св. 5 (1966) 471–488. [Petrović Nikola, „O pokušaju ustanka Ujedinjene omladine srpske 1871–1872“, *Lepotis Matice srpske* knj. 398, sv. 5 (1966) 471–488]

Радевић Милорад, „Великошколци и суспендовање Друштва србске словесности (1864), *Историјски часопис* 16–17 (1966–1967), 133–142. [Radević Milorad, „Velikoškolic i suspendovanje Društva srpske slovesnosti (1864), *Istorijski časopis* 16–17 (1966–1967) 133–142]

Радовић Данијел, *Јован Ристић: биографија државника*, (одбрањена докторска дисертација, Филозофски факултет, Београд 2020). [Radović Danijel, *Jovan Ristić: biografija državnika* (doktorska disertacija, Filozofski fakultet, Београд 2020)]

Рајић Сузана, *Владан Ђорђевић – биографија поузданог обреновићевца*, Београд 2007. [Rajić Suzana, *Vladan Đorđević – biografija pouzdanog obrenovićevca*, Београд 2007]

Рајић Сузана, *Спољна политика Србије. Између очекивања и реалности 1868–1878*, Београд 2015. [Rajić Suzana, *Spoljna politika Srbije. Između očekivanja i realnosti 1868–1878*, Beograd 2015]

Скерлић Јован, *Омладина и њена књижевност: изучавања о националном и књижевном романтизму код Срба*, Београд 1906. [Skerlić Jovan, *Omladina i njena književnost: izučavanja o nacionalnom i književnom romantizmu kod Srba*, Beograd 1906]

Стајић Васа, „Сведоци Милетићевих подвига“, *Летопис Матице српске*, књ. 308, св. 3 (1926) 182–201. [Stajić Vasa, „Svedoci Miletićevih podviga“, *Letopis Matice srpske*, knj. 308, sv. 3 (1926) 182–201]

Сто година Филозофског факултета, Београд 1963. [Sto godina Filozofskog fakulteta, Beograd 1963]

Стојковић Андрија, *Милан Кујунџић Абердар. Филозофска и друштвено-политичка схватања*, Нови Сад 1977. [Stojković Andrija, *Milan Kujundžić Aberdar. Filozofska i društveno-politička shvatanja*, Novi Sad 1977]

Стојковић Андрија, *Развитак филозофије у Срба 1804–1944*, Београд 1972. [Stojković Andrija, *Razvitak filozofije kod Srba 1804–1944*, Beograd 1972]

Христић Коста, *Записи старог Београђанина*, Београд 1983. [Hristić Kosta, *Zapisi starog Beogradjanina*, Beograd 1983]

Филиповић Станоје, „Школовање Стојана Новаковића“, *Годишњак Историјског архива*, Шабац, бр. 13 (1977) 7–107. [Stanoje Filipović, „Školovanje Stojana Novakovića, *Godišnjak Istorijskog arhiva Šabac*, br. 13 (1977) 7–107]

Џонић Урош, „Дружина омладина лицејска“, *Зборник радова*, књ. 17. *Институт за проучавање књижевности*, књ. 2, Београд, 1952, 351–368. [Džonić Uroš, „Družina omladina licejska“, *Zbornik radova*, knj. 17. *Institut za proučavanje književnosti*, knj. 2, Beograd 1952, 351–368]

Danijel Radović

**MILAN KUJUNDŽIĆ ABERDAR – FROM A “BOISTEROUS BARD”
OF THE YOUTH TO THE “YOUNG CONSERVATIVE”**

Summary

Milan Kujundžić Aberdar was born in 1842 in Belgrade. As a student of the Belgrade Gymnasium and Lyceum, he was under the great influence of the Saint Andrews liberals, especially Jevrem Grujić and Vladimir Jovanović. After returning from abroad where he studied philosophy, he became a professor in 1866 at the Belgrade Grand School. He became one of the closest associates of Vladimir Jovanović and the liberals, who joined together in a fierce opposition against the politics of Prince Mihailo Obrenović. Kujundžić had a prominent role in founding the United Serb Youth in 1866 in Novi Sad, which represented a union of Serbian students. However, from an educational and scientific field, the Youth started to incline more frequently towards daily politics. This was particularly visible during its second assembly in Belgrade, in 1867. On that occasion, the Youth members clearly positioned themselves as the opposition to the regime of Prince Mihailo. Due to his role at this gathering, Kujundžić lost the position of professor at the Grand School.

Kujundžić became one of the most prominent members of the youth movement. Following the assassination of Prince Mihailo in Topčider, in 1868, due to his previous political stances, he, together with the other Youth leaders, was considered in the public opinion as one of the prime suspects for the assassination of the Prince. However, the regents Milivoje Petrović Blaznavac and Jovan Ristić had different plans with the liberal youth. In order to maintain internal stability, they attracted the youth closer to their side, by offering them protection before the law, material safety, and the promise of reforms in a liberal spirit. Kujundžić became, at the end of 1868, an official in the Ministry of Internal Affairs. Although he allied with the regents, he was not satisfied with their politics. In 1871, at the assembly of the Youth, he was given the task of editing the magazine *Mlada Srbadija*, which he pursued for two years. According to Jovan Skerlić, Kujundžić was one of the “most prominent” representatives of the Youth, and one of the rare ones who took their actions seriously. By accepting to run a Youth magazine, Kujundžić started to oppose the regents’ regime. His activity in internal and national politics was regarded with less and less sympathies by the regents Ristić and Blaznavac. Kujundžić pleaded with them to be returned as a professor at the Grand School, but was declined.

After the fall of Jovan Ristić's government in 1873, Aberdar was given back his professorship. In the second half of the 1870s, he placed himself as a fierce opponent of Jovan Ristić and his liberals. Gradually, he became more inclined towards cooperation with "Young Conservatives". They represented a younger, upcoming liberal generation in Serbia, called "Conservatives" as they participated in governments led by the conservatives Jovan Marinković and Danilo Stefanović. At the end of 1879, Kujundžić, Milan Piroćanac, Stojan Novaković, and Milan Milićević agreed to launch the magazine *Videlo*, which gathered the representatives of the subsequent Serbian Progressive Party, which was founded in 1881. Kujundžić coined the names both for the magazine and the party and was one of the most involved in its founding and organization. During the 1880s, Kujundžić was one of the fiercest opponents of the Liberal Party, which, among others, gathered his former fellows from the United Serb Youth.

Оригиналан научни рад

Примљен: 17.03.2021.

Коначно прихваћен за објављивање: 25.06.2021.